

Vinko Möderndorfer

VREDNOTE V DANAŠNJI DRUŽBI IN SODOBNI MLADINSKI KNJIŽEVNOSTI

Razmišljanje o literaturi, ki jo imenujemo tudi mladinska literatura, in o nujnosti etičnih sporočil poraja veliko vprašanj. Kaj opredeljuje tako imenovano mladinsko literaturo? Je treba biti v takšni literaturi bolj etičen, je treba bolj izpostavljati moralne in etične vrednote ali pa je to dolžnost in naloga vsake literature? Kje je meja med pedagogiziranjem in etičnim sporočilom? Je poudarjanje etičnih in moralnih vrednot nevarnost, da se takšne vrednote spremenijo v etični kič ali moralistično agitko? Kako je treba na naraven in ne vsiljiv način bralcu (še posebej mlademu) sporočiti, kakšno ravnanje je pravilno in kakšno je vprašljivo? Je dovolj, da probleme etičnih vrednot v zgodbi zgolj izpostavimo ali je morda tudi primerno, da spregovorimo o načinu spremembe sveta? Mora biti zgodba orožje za obrambo človeških vrednot?

The article brings some thoughts on the so called children's literature and the necessity of ethical messages. What defines the so called children's literature? Is it necessary to be more ethical in this literature genre, to put more emphasis on the moral and ethical values, or is this the general task and duty of all literature? Where is the limit between the pedagogization and ethical message? Is there a danger in highlighting ethical and moral values to consequently turn these values into ethical kitsch or moralistic agitprop? How to convey a message to a reader (especially a young reader) about the appropriate and questionable kinds of behaviour in a natural and unobtrusive way? Is it enough to just highlight problems of ethical values in a story, or is it perhaps more appropriate to discuss ways of changing the world? Should stories be a weapon for the defense of human values?

Najbrž bi se bilo treba na začetku najprej vprašati, ali v današnji družbi vrednote obstajajo? Sploh še obstajajo etična načela, po katerih naj bi se ljudje ravnali, ali pa je vse skupaj podrejeno pridobivanju in množenju dobičkov in moči (politične in kapitalške)?

Osebnost sem prepričan, da živimo v času, v katerem ni več vrednot.

Stare vrednote se zdijo preživele, zastarele, prepočasne, saj ne morejo v korak z novo računalniško, mikročipsko tehnologijo, ki je spremenila vse. Celo odnose med ljudmi, komunikacijo, pojmovanje dela, etične vrednote, tudi človekov čustveni svet. Ljubezenski zmenki so danes vedno bolj virtualna in ne več erotična, seksualna pustolovščina ... Vse je drugače. Starih vrednot ni več, novih pa si nismo izmislili. Še boljše: tisti, ki vodijo svet, niso dovolili, da bi novi elektronski, mikročipski vek oblikoval nove etične norme in pravila. Zakaj? Zato, ker se brez pravil

in vrednot veliko lažje vlada in obvladuje ljudi. Tako da sem, morda rahlo pretirano pesimističen, prepričan, da v današnji družbi ni več etičnih in sploh nikakršnih vrednot. Vsak človek si jih sproti postavlja. Zase in samo zase.

Vrednote v današnjem času obstajajo samo še v umetnosti.

Še posebej to velja za literaturo, ki pravzaprav počiva na etičnih vrednotah in svoje zgodbe črpa prav iz njih. In še posebej to velja za literaturo, po kateri posegajo mladi ali zelo mladi bralci. Nekoč mi je znani slovenski roker rekel: *Roman je edini pravi učitelj*. To sem si zapomnil. Ne zaradi duhovite formulacije, ampak zato, ker je to še kako res.

Če pa rečemo, da je roman učitelj, se moramo takoj vprašati, ali je roman namenjen pedagogiziranju, ali se za idejo zgodbe (romana) skriva pedagoška, vzgojna ambicija. Ali si nekateri pisatelji, še posebej tisti, ki pišejo za mlade bralce, vse prevečkrat ne domišljajo, da se v njihovi literaturi zrcali učni načrt: *Kako mladim ljudem približati vrednote (takšne in drugačne)? Kako mlade ljudi poučevati in vzgajati?*

Takšno prepričanje pa je zelo spolzko, zelo nevarno, bi rekel.

Kot pisatelj ne priznavam razlik med književnostjo za odrasle in književnostjo za otroke in mladino. Zame obstaja samo *književnost*, *literatura*, ki pa je lahko dobra ali slaba. Tako imenovano *mladinsko literaturo* pojmem bolj kot literarni žanr. Kot so na primer kriminalka, roman z znanstveno fantastično vsebino, triler, ljubezenski roman ... Zame je *mladinski roman* roman, v katerem nastopajo mladi ljudje, najstniki oziroma se zgodba ukvarja z njimi. Dejstvo, da je glavni junak neke zgodbe trinajstletnik, pomeni samo to, da se mora pisatelj živeti, poglobiti v psihologijo trinajstletnika, v njegovo čustveno, emotivno življenje, v njegovo dojemanje sveta, zgraditi mora značaj trinajstletnika tako, da bo verodostojen, pa tudi enkrat in neponovljiv (takšen, kot smo ljudje v resnici: ne-stereotipni, neneaki, ne-predvidljivi in popolnoma izvenserijski, pa vendar še vedno verjetni). In to je pravzaprav vse. Hkrati pa mora biti roman napisan tako zanimivo, da ga lahko berejo tudi odrasli.

In v resnici je tako.

Je *Pika Nogavička* pripoved za otroke ali morda tudi za odrasle? Pravilen odgovor se najbrž glasi: za vse. Za vse ljudi, ki imajo radi zgodbe. Če se spomnimo samo Pike Nogavičke, bomo videli, da so v knjigi čudovito popisane dogodivščine otroške družine, nebrzdana in nekonvencionalna domišljija deklice Pike, hkrati pa je na nevsiljiv in nepedagoški način izpostavljeno vprašanje starševstva, mladosti, ki je prepuščena sami sebi, postavljene so vzporednice med konvencionalno in tako imenovano svobodno družino; zgodba nas spomni na našo mladost, obudi v nas davno pozabljene in v zadnji predal človeških možganov potisnjene spomine ... Vse to pa se prepleta z navidezno lahkotnostjo in znotraj miselnega toka junakov knjige *Pika Nogavička*. Zato to čarobno knjigo beremo, ko smo stari deset, petnajst, sedemdeset in več let. In to je edino pravo merilo za literaturo.

Seveda pa lahko marsikdo reče, da vseh knjig otroci pač ne morejo brati. Seveda ne. Najstniki segajo samo po knjigah, ki se jim zdijo zanimive, ki so jim dorasli, in to brez strokovnjaških nasvetov. Tudi tako imenovani odrasli segamo po knjigah, ki so nam kot posameznikom blizu. Meni na kraj pameti ne pride, da bi bral biografijo o prinesi Diani, berem pa Zweigove biografije in požiram stripe, kot da jih imam petnajst. Beremo, kar nas zanima, ne glede na starost. Desetletniki ne berejo de Sada, petnajstletniki pa že, pa ne vsi, nekaterim se gnusi, nekateri so radovedni ...

Literatura ni še nikoli nikogar naredila za sadista, morilca, pedofila, četudi je kdaj pokukal v tako imenovane neprimerne knjige ... Imel sem sošolca, ki je v gimnaziji požiral marksistične klasike, meni so se zdeli dolgočasni ... Spoznal sem tudi najstnika (trinajst let), ki je z užitkom bral *Zločin in kazen*. Marsičesa zaradi svojih izkušenj najbrž ni dojel ali pa je dojel po svoje, vendar je vseeno bral z zanimanjem. Mlajši bralci izbirajo zgodbe glede na privlačnost, glede na zanimivost in v resnici pri tem ne potrebujejo nasvetov odraslih. Tisti mlajši bralci, ki pa jih zgodbe ne zanimajo, ne bodo segli po Piki Nogavički, čeprav jim tako imenovani strokovnjaki za branje to vsakodnevno svetujejo. Desetletnika ne zanima in zaradi svojega izkustvenega sveta tudi ne more razumeti knjig Dostojevskega, Čehova ali Balzaca, lahko pa razume čustveni svet Dickensonovih otroških junakov, čeprav se njihove zgodbe dogajajo v izrazito socialnem okolju. To pa zato, ker so pomembni akterji Dickensonovih romanov otroci in najstniki. V času nastanka so Dickensove romane prebirali predvsem odrasli, danes pa so te zgodbe primerne za vse, še posebej za mlade. Podobno je s slikanicami ali pa s knjigami, ki naj bi bile namenjene samo mlajšim otrokom. Če so slikanice dobre, jih z veseljem pogledamo vsi. Tudi odrasle npr. navdušujejo pesmice o Pedenjpedu. In koliko modrosti in soli imajo živalske pesmice Svetlane Makarovič, v katerih zreli možje in žene lahko najdemo marsikatero, tudi neprijetno resnico o ljudeh, otroci pa pesmice z veseljem prepevajo najbrž zgolj kot duhovite zgodbe o živalih ... Skratka: vedno gre za literaturo, ki mora biti ambiciozna, zahtevna, čeprav jo piše tisti del pisateljeve duše, ki *še zna biti otrok*. Dobra literatura pa bo v primernem času našla pot do vseh bralcev.

Najbolj nevarna, najbolj kvarna in destruktivna, vsaj tako se mi zdi, pa je tista literatura, ki si domišlja, da mora biti pisana drugače, bolj za otroke, da mora otrokom prihraniti spoznanje o vseh temnih straneh življenja, da jih mora poučevati in prepričevati, in, kar je najhuje, celo prepričati, kaj je dobro, kaj slabo in kaj je za njih (za otroke) primerno. Takšna literature otroke podcenjuje, je spakljiva in lažniva. Otroci jo po branju hitro pozabijo. Pisatelji te vrste se v resnici postavljajo nad življenje in otrokom vsiljujejo svojo podobo otroštva in vrednot. Takšne zgodbe že na daleč vpijejo: *jaz sem zgodba za otroke! Jaz vem, kaj je za otroke dobro! Jaz otroke poučujem! Jaz sem lepa! Jaz imam lepe ilustracije! Jaz ne uporabljam sumljivih besed!* In tako dalje in tako dalje. Pravi pisatelj ne piše zgodb za otroke, pač pa zgodbe za ljudi, ki so veliki in majhni, stari in mladi, srečni in nesrečni, zdravi in bolni, črni in beli, verujoči in neverujoči, v zaporih in na svobodi, v bolnišnicah in na stadionih ...

Prepričan sem, da je celotno pisanje Roalda Dahla, kar je tudi sam izjavil, nastalo kot reakcija na takšne prelepe, v resnici pa spakljive pripovedi za otroke. S svojo neskončno domišljijo in humorjem je Dahl ustvaril novo podobo zgodbe, ki je v svoji domišljiji popolnoma nekonvencionalna, kruta, življenjska, velikokrat brez *happy end*a, saj je tako boljša vzporednica življenju. Življenje ima namreč zelo redko kdaj srečen konec, že po pravilu je smrt, ki nas čaka na koncu, tragična, krivična, pride prekmalu, je nerazumljivi rez v življenju nas in naših dragih – razen če smrt razumemo kot srečo, ki nas reši groznega sveta, v katerega so nas rodili in to ne po naši volji.

V romanu *Čarovnice* Dahl opiše, kako čarovnice začarajo dečka, glavnega junaka romana, v miško. Ko deček premaga leglo hudobnih čarovnic, ostane mišek. Ne spremeni se nazaj v dečka, kot bi to bilo potrebno, če bi želeli imeti *srečen konec*, kakršen je tradicionalno v navadi. Stvari se na koncu konvencionalnih zgodb

razpletejo, vrnejo se na svoja prava mesta in vsi živijo srečno do konca svojih dni. Dahl pa v romanu *Čarovnice* pusti dečka v mišji podobi, ne odreši ga. Deček bo preostanek svojega življenja preživel kot mišek. Živel bo svoje kratko mišje življenje. Nikoli več ne bo deček. Za svoje dobro delo, ker je svet odrešil čarovnic, ni bil poplačan. Tako kot v življenju nismo vedno poplačani za dobra dela. Kaj ni prav to pravo sporočilo mladim bralcem in hkrati resnica o svetu? V življenju velikokrat ni srečnih koncev, zakaj bi bili z zgodbah.

Srečni konci so laž. Največja laž, ki jo lahko povemo mladim bralcem. Res pa je tudi to, da živimo v vedno bolj groznem svetu in zato tako imenovana kulturniška industrija (tudi založniška) prav hlepi po srečnih koncih, in sicer pod pretvezo: *Če že živimo v strašnem svetu krivic, neenakosti, vojn ..., potem naj bodo vsaj zgodbe lepe in optimistične. Naj vsaj umetnost nudi mlademu človeku nekaj upanja, nekaj svetlobe, nekaj lepote ...* Kadar je svet potopljen v globalno blato neetičnosti, pokvarjenosti, vojn in krivic, potem se nevidni oblastniki, trgovci z zlom, trudijo zakriti slabe strani sveta in še bolj vztrajajo na srečnih koncih, na dobrem, ki vedno premaga zlo ... Želijo (predvsem preko filmske, tv industrije in tudi knjižnega trga) ustvariti iluzijo o svetu, ki je *še kar v redu, še kar znosen ...* Kakšno sprenevedanje! Kakšna laž! Kako naj mladi spremenijo svet, in spremeniti ga bodo morali, če jim vsaj skozi zgodbe ne pokažemo resnice sveta? S tem ko uredniki, založniki, programski voditelji kulturnih ustanov včasih nerazumno vztrajajo, da so nekatere vsebine neprimerne za otroke in najstnike in da zato ne sodijo v njihovo gledališče, v njihov knjižni program ... pomagajo vzdrževati vse grozote izkoriščanja, neenakosti in krivic, s katerimi nas je obsul novodobni sužnjelastniški sistem ... Če mladim bralcem skrivamo pravo podobo sveta pod maskami lažnive lepote, lažnih moralnih vrednot in srečnih koncev, bo naša prihodnost pogubljena. Prav tega se je že davno nazaj, ko svet še ni bil v takšni črni luknji, zavedal tudi Dahl in je zato ustvaril popolnoma nov, brezkompromisen svet zgodb, ki niso olepševale, so pa vseeno čarobno čudovite. Resnica nam namreč ne odtegne ne pravljčnosti in še manj očarljivosti. *Čarovnice* slovijo kot najbolj grozna knjiga za mlade (grozna – oznaka žanra ne kvalitete). Kot najbolj *grozovita*. Hkrati pa je tudi najbolj brana in iskana. Sveta ne olepšuje in s svojo neobičajno domišljijo pove več etičnih resnic, kot vsi filozofi, politiki in pedagoški delavci skupaj, in to zato, ker jih sporoča na pravljčen in metaforičen način, ki bralcem (velikim in malim) zleze pod kožo.

Res pa je, da je imel tudi Dahl v svojem času probleme z uredniki in tako imenovanimi strokovnimi izvedenci, ki si velikokrat lastijo pravico, da upravljajo z moralnim in etičnim svetom odraščajočih ljudi, saj samo oni vedo (v to so prepričani), kaj je za normalen psihofizičen razvoj mladega človeka dobro in kaj narobe ... Tudi danes bi Dahl naletel na kakšnega pametnjakoviča, kateremu bi se njegove zgodbe zdele *preveč grozovite, premalo srečne ...* Človeška neumnost in nadutost netalentiranih izvedencev za literaturo ne pozna meja in nima omejitve v času. V vseh časih so doma in v vseh družbah. In veliko jih je, ki si lastijo pravico, kako vzgajati otroke. Nihče jim ne more dopovedati, tudi pisatelji ne, da če imaš sam otroke, še ne pomeni, da veš, kaj je za njih dobro. Še manj pa to veš za sosedove otroke.

Najhuje pa se mi zdi, kadar je pisatelj prepričan, da je njegov pogled na življenje, da so njegove življenjske izkušnje edino pravo, etično in moralno, vodilo življenja. Kadar pisatelj želi nastopati tudi kot moralni in etični razsodnik, je njegovo pisanje obsojeno na ceneno pedagogiziranje in moraliziranje. Še huje je, kadar takšnemu

pisatelju za razsojanje o dilemah življenja, ki jih sporoča skozi zgodbo, služi njegovo lastno življenje, s katerim ima, tako vsaj misli, dobre izkušnje. Takšnim pisateljem rečem tudi vsiljevalci, ker vsiljujejo svoj model življenja in svojo resnico tudi drugim. Primer: ker se je pisatelj/pisateljica osebno srečal/la s seksualnostjo precej pozno, v svojih zgodbah propagira seksualne izkušnje *čim kasneje, ker je to bolj zdravo, bolj zrelo itd.* Ali pa, ker je pisatelj/pisateljica prepričan/na, da je zakonska zveza temelj človekovega zdravega razvoja in življenja, v svoji zgodbi poveljuje prav takšne zveze, jih idealizira in jim dela ceneno reklamo. Mladi ljudje pa živijo v različnih družinskih skupnostih, mnogi od njih v nikakršnih, se različno srečujejo s spolnostjo in podobno.

Še hujše se mi zdi tako imenovano zamlčevanje. Takšni pisatelji/pisateljice v svojih zgodbah, ki naj bi jih po njihovem brali najstniki, ne pišejo o nasilju, ne uporabljajo grdih besed, njihovi junaki ne kadijo ne tobaka ne trave, če pa že, so okarakterizirani kot slabi, negativni značaji. Vendar, grde besede obstajajo in se uporabljajo. Sočno dopolnjujejo naše verbalno čustvovanje. Po mojem skromnem mnenju *grdih besed* sploh ni, treba je samo vedeti, kdaj nekatere besede lahko primerno uporabimo. Ali lahko uporabim besede in fraze, ki jih sicer uporabljam na dvorišču, ko se pogovarjam s prijatelji, tudi ko govorim z babico, ki je še krepko iz prejšnjega stoletja? Obstajajo namreč tudi babice, ki se prav zabavajo, ko s svojim najstniškim vnukom lahko spregovorijo v njihovem jeziku. Bistveno sporočilo bi bilo: vse besede so dobre, samo vedeti moramo, kakšen značaj jih govori in kdaj jih uporabljamo, predvsem pa, kaj želimo z njimi doseči. Seveda bo dober pisatelj to sporočilo znal izpisati v svoji zgodbi drugače in ne tako enostavno didaktično, kot smo ga pravkar prebrali.

Literatura naj sproža razmišljanje o stvareh, naj ne postavlja pravil in naj ne operira z definicijami. Še posebno mlad človek je alergičen na pravila, saj so pusta, dolgočasna in po navadi ne veljajo. Zgodba, ki nam da misliti, ki nam ne da miru, je prava zgodba. Kadar se človek sam prikljubi do resnice, skozi svoje lastno mišljenje, je resnica res nekaj vredna in lahko dejavno vpliva na človekovo osebnost in njegovo nadaljnje ravnanje.

Tudi kar se nasilja tiče, velja podobno: mladih generacij ne bomo obvarovali pred nasiljem, če ne bomo pisali in pripovedovali o njem. Ne bomo jih odvrnili od tatvine, če jim bomo povedali, da je kraja nekaj grdega, saj oni to vedo, pa vendar nas življenje včasih zapelje na napačno pot. Pisatelj se do moralnih vrednot ne sme opredeljevati na moralističen način, pisatelj ni noben bog, niti razsodnik, niti človek, ki vse ve in ima zmeraj prav, še najmanj pa sme biti pisateljovo življenje merilo za tuja življenja. Mladih enostavno ne moremo obvarovati pred težavami življenja. Mladim bralcem (kot vsem bralcem) lahko povemo samo zgodbo.

In kako se pove zgodba, ki ne moralizira, ne pedagogizira, ki ne vsiljuje, ne poveljuje, ne forsira pisateljevih osebnih prepričanj in moralno etičnih nazorov, ki se ne postavlja nad življenje ... in ima na bralca vseeno etičen vpliv?

Tako, da je takšna, kot je življenje, bi lahko bil zelo poenostavljen odgovor.

Pa seveda ni tako preprosto. Če bi bilo, bi se nam vse zgodbe, ki jih »prepišemo« iz življenja, posrečile, pa se žal ne.

Najbrž se začne že pri pisateljevi odločitvi za določeno zgodbo. Niso vse zgodbe primerne za vsako sporočilo. Tudi vprašanje, kaj je etičnost, kakšne so vrednote današnjega sveta in človeka, je precej zapleteno. Če bi poenostavili, bi lahko rekli: vprašanje etičnega ravnanja, vprašanje vrednot je vprašanje o tem, kaj je prav in

kaj narobe. Pa seveda ne gre samo za to. Teorija zadeve poenostavlja, literatura jih komplicira. V življenju se mnoga čustvena stanja enostavno ne da razložiti, ubesediti ... Mora se jih zgolj doživeti. In za to gre. Zgodba naj bi bila povedana tako, da sproža doživetja.

Pri vprašanju vrednot v današnji družbi gre večinoma za čustvene določitve, za povsem osebna spoznanja in ravnanja junakov, ki morda na videz nimajo kaj dosti zveze z etiko. Hkrati pa je etično prav vse, kar je prav, kar je humano, odprto do različnosti, kar je podloženo z iskrenimi in nepotvorjenimi čustvi itd. Gre bolj za to, kako skozi zgodbo vse to povedati. Ali uporabiti za dosego cilja besede in fraze ali opisovati prizore in reakcije junakov tako, da bralec sam dojame etičnost sporočila, in to na čustveni, emotivni ravni. Takšno dojemanje sporočila je brez dvoma močnejše, temeljitejše, predvsem pa ni vsiljivo didaktično.

Lep primer zgodbe, ki ne izpostavlja nobenih velikih etičnih načel, hkrati pa je neizmerno etična, v svojem čustvenem sporočilu veličastna in to brez podčrtavanja, je zgodba Prežihovega Voranca *Solzice*.

Prežih jo je napisal kot spomin na otroštvo. Pisatelj je ni ustvarjal posebej za mlade bralce, napisati je hotel samo zgodbo, vendar jo brez težav uvrščamo tudi v berila za osnovne šole. To je zgodba, ki izjemno dobro opiše čustvovanje otroka, in to tako, da se lahko mladi bralci z njim popolnoma poistovetijo, hkrati pa odrasle bralce spomni na podobna doživetja iz svojih mladih dni. Tisti bralci, ki podobnih čustvenih stanj, kot jih opisuje Prežih, ne poznajo iz lastnih izkušenj, pa takšna čustva zaradi mojstrskega opisa lahko vseeno podoživijo. Občutek krivde, želja po ljubezni, pa vračanju ljubezni, empatija, ki jo čuti otrok v zgodbi ... in še mnoga druga čustvena stanja ... vse to je v resnici globoko etično sporočilo zgodbe. To so vrednote, ki jih v današnji družbi pogrešamo na vsakem koraku. Če uspemo iskreno začutiti zgodbo *Solzice*, sem prepričan, da odidemo iz zgodbe etično bogatejši. Obogateni z vrednoto ljubezni, sočutja, empatije ... pa naj smo otroci ali odrasli.

Pri vrednotah, ki naj bi jih pisatelji prezrcalili v svoja književna dela, ne gre toliko za njihovo pravilnost, kot za način, kako jih bralcem sporočamo. Literatura (ali pa kar vsa umetnost) ima najmočnejšo sporočilno moč, kadar nam govori s podobami, z emocionalnimi stanji. Najslabšo pa, kadar je poučevalska, didaktična ali kadar resnice sporoča kot nekakšne literarne zakone.

Če hočemo spregovoriti o tem, da krasti ni lepo, da je kraja sprevrženo dejanje, najbrž ne bomo dosegli pravega učinka, če bomo to zapisali kot zapoved ali pa kot zgodbo nekoga, ki lepo in dobro živi, ker ne krade. Ljudje nismo svetniki, niti pravljica bitja brez napak, ljudje smo šele takrat ljudje, ko delamo napake in se jih zavedamo ... Najbrž je mnogo bolj zanimivo opisovati zgodbo nekoga, ki krade, jo raziskati, se poglobiti v motive, se vživeti v človeka, ki krade, v njegov socialni status, v njegovo preteklost, v njegovo čustveno življenje ... Brez dvoma se bo vrednota *ne kradi* tako mnogo bolje in učinkoviteje izvila iz zgodbe in se dotaknila bralca s pravo etično vrednostjo, kot pa didaktična floskula: *Ne kradi, ker to ni lepo!* Ljudje, ki imajo napake, so nam veliko bolj podobni in z njimi se lažje identificiramo. Seveda pa ni pravil. Tudi zgodba o nekom, ki ne krade in zato ne more preživeti v tem svetu, ima lahko svojo sporočilno vrednost.

Živimo v svetu brez vrednot. V svetu, ki drvi v katastrofo. In res je tudi to, da je umetnost azil za odsotne vrednote. Vrednote so se kot begunci zatekle v zgodbe in tam čakajo, da se spet povrnejo v življenje.

Kako vrednote pisatelji uspemo vkomponirati v svoje pripovedi, kako jih naredimo za vidne in pri tem nismo nasilno pedagoški, ne vsiljujemo svojega osebnega prepričanja, je seveda drugo vprašanje. Odgovornost vsakega pripovedovalca je (naj bo pisatelj, filmar, režiser, glasbenik ali slikar), da najde najboljšo pot do sporočila. Pri tem mora biti predvsem pošten. Odkrit in neizprosni – najprej do sebe.

Umetnost je zanimiva prav zato, ker lahko o njej razmišljamo, ne moremo pa je ujeti v zanesljiva pravila. Včasih se celo direktna misel, na videz še pa še poučna in pedagoška, zelo dobro sliši in ima pravi učinek. Kaj vemo? Nič ne vemo. Pesnik ve. Mi lahko samo razmišljamo, to pa ne more škoditi.

Slavko Pregl in Miroslav Košuta